

УДК 159.944-0577.87

М. А. Новотна, доц.Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
Кафедра диференціальної і експериментальної психології

ФАЗИ ЗАЛУЧЕННЯ СВІДОМОСТІ СУБ'ЄКТА ДО РІВНЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ

У статті розкриваються основні труднощі, пов'язані з виділенням феномену свідомості, обґрунтовується доцільність вивчення його особливостей з точки зору психології часу та виділяються основні фази залучення свідомості суб'єкта до рівня правосвідомості.

Ключові слова: свідомість, самосвідомість, правосвідомість.

Проблема свідомості відноситься до найбільш важливих та майже неоднозначних (не дивлячись на велику зацікавленість науковців розробками в цьому напрямку).

Труднощі розробки проблеми свідомості обумовлені власне її сутністю, а неоднозначність пов'язана з тим, що протягом десятирічь одночасно з різних теоретичних та клінічних позицій (психології та соціології, біології та нейрофізіології, психіатрії та невропатології, філософії) розглядали цю проблему. Очевидно, що різноманітні дослідження, які проводилися у цьому напрямку, висвітлювали якісно різні аспекти свідомості, що приводило до використання термінології, яка прийнята у різних наукових галузях.

Особливо глибокими ці різниці у термінах та трактуваннях були на більш узагальненому, філософському рівні.

Ще одна особливість, яка дуже ускладнює дослідження проблеми свідомого, на наш погляд, — це майже популістське перебільшення ролі несвідомого у життєдіяльності індивіду. В радянські часи, коли вітчизняна психологія була ізольована від світових наукових джерел, психологічний світогляд потребував певної інформації, але зараз переоцінка ролі несвідомого у життєдіяльності особистості є своєрідною неадекватною реакцією на характер, наданий теорії психоаналізу.

Розвиток проблеми поведінки особистості в останні роки фактично віддали на відкуп фрейдизму. Збиток, який було нанесено науковій теорії свідомості, ми починаємо розуміти тільки тепер.

Ще одна причина труднощів пов'язана з абсолютизацією діяльнісного підходу. Майже ніхто з науковців не звернув увагу на важливу тезу Л. С. Виготського, який критично оцінював уявлення про ототожнення розвитку і навчання [1]. Принцип розвиваючого навчання, запропонований пізніше В. В. Давидовим, не відображував сутності процесів, пов'язаних зі становленням свідомих актів особистості.

Для адекватного розуміння проблеми доцільно зрозуміти, що зовнішнє (в нашому контексті це правові норми, закони, підзаконні акти тощо, які регулюють життя особистості) може стати особистісним

надбанням, засвоїтися свідомо тільки у випадку, коли воно переломлюється через внутрішнє. С. Л. Рубінштейн підкреслював, що усвідомлене переживання виникає лише тоді, коли людина виділяє себе з оточуючого предметного світу. Усвідомлене переживання — це переживання, що нерозривно пов'язане з протиставленням суб'єкту світу, який оточує його, як певної "зовнішньої" реальності. Це переживання, засноване на перетворенні у свідомості суб'єкта цієї реальності у "об'єкт", тобто у щось таке, що відмежовується від суб'єкта, який пізнає, не співпадає з ним.

Сучасні дослідники підкреслюють, що свідомість — це специфічна інстанція, яка відображає світ і водночас породжує його, вона не є якоюсь "порожниною", це цілісна структура, яка заповнюється ідеями, образами, уявленнями, цінностями, переживаннями тощо [5]. Саме ці феномени у форматі нашого дослідження й складають психологічний зміст поняття "правовий простір".

У такій формі усвідомлене переживання виступає як складна форма психічної активності, що виникає лише при наявності певних передумов. Традиційно важливішим з них є достатній рівень розвитку здібності до узагальнення та до фіксації узагальнень, які досягають рівня справжніх понять (Л. С. Виготський).

Інтервенція об'єктивного світу у світ суб'єктивний можлива при адекватному співіснуванні біполярного континууму "Свідомість-Світ" у філософії [3] та "Я у суспільстві", "Я і суспільство" у психології.

Перша позиція ("Я у суспільстві"), де акцент робиться на собі, відображує прагнення особистості усвідомити своє "Я" — який я, що я можу. Друга — стосується саме усвідомлення себе суб'єктом правових стосунків. На наш погляд, ці позиції чітко пов'язані з феноменом часу, вони фіксують стадії залучення індивідуальної свідомості до певного правового простору. Без урахування цього деліктоздатною особою буде вважатися дитина 12 років. Саме психологічний аспект підштовхує враховувати часові аспекти залучення індивідуальної правової свідомості індивіду до правового простору суспільства.

На наш погляд, цей стан зараз — слідство чогось, що випало поза межі теорії свідомості, але складає "першооснову", підґрунтя розуміння проблеми свідомості індивіду, зокрема, фаз залучення індивідуальної свідомості до будь-яких зовнішніх феноменів.

І тільки дослідження Б. Й. Цуканова, присвячені психології часу, дозволили під принципово новим кутом зору подивитися на цю проблему. Більше того, підхід з позиції психології часу є найбільш продуктивним у цьому напрямку [4].

"Все у світі було зроблене часом і з часу. В тому числі і людське життя" [4], в тому числі — додаємо ми — й певна послідовність, фазовість залучення індивідуальної свідомості індивіда до правосвідомості.

Проблема біологічного часу за Б. Й. Цукановим, — це насамперед проблема біологічного годинника. Він підкреслює, що всі живі системи існують у власному часі. "В усіх еукаріотів, починаючи з найпростіших одноклітинних і закінчуючи нами, людьми..., виявлені власні спонтанні циркадіанні ритми життєдіяльності". Вони є "вродженими, жорсткими, вільно поточними, високо стабільними" [4].

Залучення індивідуальної свідомості до відповідного правового простору повинно проводитися поетапно, з урахуванням найбільш чутливих моментів щодо цього феномену. Наприклад, майже поза зоною інтересів психологів залишилися ранні етапи онтогенезу, специфіку яких бажано враховувати стосовно формування правової самосвідомості особистості. Ретельний аналіз сучасних досліджень розвитку самосвідомості показує, що у нормальних умовах психічного та особистісного розвитку вже на початку другого року життя спостерігається сформованість окремих компонентів самосвідомості, які в подальшому складуть підґрунтя щодо формування правової самосвідомості. Протягом раннього дитинства розвивається, в основному, когнітивна складова досліджуваного феномену, зокрема, уявлення про себе як про суб'єкта дій, про власність та здібності впливу на поведінку інших людей. Крім відмічених новоутворень, у дітей цього віку стабілізується ставлення до себе, яке базується на позитивному емоційному самовідчутті, що формується вже на першому році життя [2].

Друга позиція "Я і суспільство" переважно проявляється у дошкільному віці (з 3 до 6 років). Розширення знань про себе у більшості залежить від взаємодії та спілкування з дорослими. Під час продуктивної діяльності дитина пізнає себе як суб'єкта цієї діяльності, формується подальше усвідомлення себе: "я красивий", "мені соромно", "скоїв не красиво" тощо. Водночас, саме в цей період зростає роль індивідуального досвіду у формуванні елементів правової самосвідомості. У рольовій грі, малюванні, трудовому навчанні дитина не тільки поступово відкриває нові знання про самого себе, але й отримує постійну оцінку з боку дорослих, яка, в свою чергу, конкретизує, уточнює його власну самооцінку та ставлення до себе у цілому. Діти починають оцінювати власні дії та можливості більш точно, опираючись на результати та оцінку зовні.

Саме в цей період (а не у пубертатному періоді, як вважається традиційно) особливу роль відіграє реакція імітації — у ролі еталону виступає дорослий, який спрямовує дії та вчинки дитини. За Д. Ельконіним, у дошкільника формується "особистісна" поведінка (відкриття свого місця у соціумі та у соціальних відношеннях, усвідомлення своїх можливостей тощо), яка складає підґрунтя для формування правослухняної поведінки в подальшому.

Особливо треба підкреслити, що порівняно з раннім періодом, у дошкільному віці зростає значення власного досвіду практичної діяльності у оформленні конкретного початкового змісту правової самосвідомості.

В молодшому шкільному віці самосвідомість формується через поняття "внутрішня позиція". Саме становлення внутрішньої позиції, підсилене позицією "я у суспільстві", коли реалізується потреба дитини у заохоченні себе до суспільства, у розгляданні себе серед інших людей тощо.

Але саме у підлітковому віці новий сенс формується через нові змістовні структури. Самосвідомість модифікується завдяки подальшому ускладненню взаємодії дитини з дорослими, когнітивним здібностям.

Таким чином, ми бачимо, що в онтогенезі мають місце порівневі зміни самосвідомості відповідно до двох основних позицій: "я і суспільство" та "я у суспільстві".

Сучасне суспільство атрибутивно відмітило основні етапи відповідності індивідуальної свідомості до правового простору, зокрема, це вік, з якого настає кримінальна відповідальність. Як звісно, нижня межа відповідальності — 12 років. На другій стадії підліткового віку, у 12–13 років, поряд із загальним прийняттям себе зберігається й ситуативно негативне ставлення дитини до себе, яке залежить від оцінок оточуючих.

Для соціальної захищеності прав неповнолітніх вік, з якого настає кримінальна відповідальність, обчислюється з моменту вчинення злочину. При притягненні неповнолітнього до кримінальної відповідальності його вік встановлюється відповідно до документів про народження (число, місяць, рік народження), а при відсутності таких — на підставі висновку медичної експертизи.

Особа повинна вважатися такою, що досягла певного віку, не в день народження, а починаючи з наступної доби. У випадках, коли вік обвинуваченого неповнолітнього встановлює судово-медична експертиза, днем його народження слід вважати останній день визначеного року, а при визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років слід виходити з пропонуваного експертизою мінімального віку цієї особи.

Отже, вік — це визначений за документами юридичний період життя людини, який вимірюється часом. Особа вважається досягнувшою певного віку не в день народження, а починаючи з наступної доби. Для цього треба враховувати поясовий час, літній та зимовий час.

Тобто, ми бачимо, що правознавці інтуїтивно, без глибокого психологічного обґрунтування, але намагаються ув'язати об'єктивний та суб'єктивний час щодо відповідності поведінки індивіду його деліктоздатності.

Література

1. *Выготский Л. С.* Собр. соч.: В 6 т. Т. 4. — М., 1984.
2. *Раку И.* Генезис самосознания в различных социальных ситуациях развития. Автореф. дис... д-р психол. наук. — Кишинэу, 1998.
3. *Фельдштейн Д. И.* Психология развития личности в онтогенезе. — М., 1989.
4. *Цуканов Б. Й.* Еволюційне відлуння індивідуальних відмінностей. Психологія і суспільство. — 2002. — № 2.
5. *Швалб Ю.* Свідомість як відношення людини до світу. Психологія і суспільство. — 2004. — № 4.

М. А. Новотна

ОНУ им. И. И. Мечникова,
кафедра дифференциальной и экспериментальной психологии

**ФАЗЫ ПРИОБЩЕНИЯ СОЗНАНИЯ СУБЪЕКТА К УРОВНЮ
ПРАВОСОЗНАНИЯ**

Резюме

В статье раскрываются основные трудности, связанные с выделением феномена сознания, обосновывается целесообразность изучения его особенностей с учетом основных позиций психологии времени и выделяются наиболее сензитивные фазы приобщения сознания субъекта к уровню правосознания.

Ключевые слова: сознание, самосознание, правосознание.

M. A. Novotna

ONU by it. I. I. Mechnikova

**PHASES OF ATTACHING OF CONSCIOUSNESS OF SUBJECT
TO LEVEL OF SENSE OF JUSTICE**

Resume

The basic difficulties related to the selection of the phenomenon of consciousness open up in the article, expedience of study of his features is grounded taking into account the principal items of psychology of time and the sensitiv phases of attaching of consciousness of subject to the level of sense of justice are selected most.

Keywords: consciousness, consciousness, sense of justice.